

Deel 2 ten slotte vormt het bruisende slotakkoord, met een weergave van ontmoetingen (dit woord doet deze gesprekken eer aan; het zijn naar mijn idee geen 'interviews', omdat deze teksten zoveel meer kleur en diepte geven) met drie kunstenaars, van wie Alain Platel de eerste is. Hij is regisseur en choreograaf, orthopedagoog van origine, die per toeval in het artistieke milieu is terechtgekomen. Verschillende concepten die in de voorgaande hoofdstukken behandeld werden komen hier als vanzelf spelenderwijs terug. Lichamelijkheid, fluïde seksualiteit, leven en dood, kunst maken: alles komt voorbij. Op de vraag wat goede kunst nou eigenlijk is, moet hij het antwoord schuldig blijven.

Reinhilde Declair is actrice en theatermaakster. Zij vertelt over haar samenwerking met mensen die een achterstandspositie hebben, door armoede of psychische ziekte. De authenticiteit en eerlijkheid van deze mensen die het beste in zichzelf naar boven halen, daar kunnen beroepsspelers niet tegenop, zo vertelt ze.

Ook het laatste gesprek, met Berlinda De Bruyckere, is zeer de moeite van het lezen waard. Haar kunst is een raadsel op zichzelf. In Parijs belandde ik eens op een donkere Museumnacht onverhoeds in een galerie waar een installatie van haar stond, een met paardenvellen op ladders gedrapeerd, in zacht schemerlicht. Eerst een zinnelijke aanblik en dan een doodsheid ... Ik stond even aan de grond genageld. Even gefascineerd als door deze bundel, die ik zeer kan aanbevelen.

Bioniaanse psychoanalyse: work in progress!

Bespreking van

Antonino Ferro (red.) (2018). *Contemporary Bionian theory and technique in psychoanalysis*. London: Routledge. ISBN 9781138820593, 272 pp., £ 36,99

MARC HEBBRECHT

In de Italiaanse stad Pavia wordt een groep psychoanalytici rondom Antonino Ferro geïnspireerd door het vroege werk van Bion en de veldtheorie van de Frans-Argentijnse analytici Madeleine en Willy Baranger. Zij zijn ongelooflijk productief en hun output zal de psychoanalytische praktijkvoering in de toekomst beïnvloeden. Om die reden blij ik hun bijdragen op de voet volgen. Ik zal mij hier beperken tot het aanstippen van de nieuwe ideeën die in dit boek aan bod komen.

Hun opvatting over het onbewuste verschilt radicaal van de freudiaanse visie. Het onbewuste is volgens hen niet alleen een functie van de persoonlijkheid die de realiteit in zich opneemt, verwerkt en verteert, maar die vooral symboliseert. Het Onbewuste staat niet in oppositie met het Bewuste, en is er ook niet van gescheiden. De vergelijking wordt gemaakt met de ring van Möbius: het bewuste penetreert continu in het onbewuste en omgekeerd; ze lijken twee onderscheiden vlakken, maar in feite gaat het slechts om één vlak dat om zichzelf roteert.

In het eerste hoofdstuk geeft Collovà een overzicht van de theorieën over de psychoanalytische setting (Freud, Winnicott, Bléger, Baranger). Aan het einde van dit hoofdstuk krijgen we interessante tips voor hoe de analyticus kan zorgen voor zijn mentale

hygiëne. Omdat sommige patiënten ons bestoken met toxische projectieve identificaties, kan ons psychisch functioneren schade lijden. Hoe houden we ons psychisch gezond? De eigen analyse en het periodiek terug opnemen van supervisie of intervisie, is onmisbaar. Daarnaast benadrukt Collovà de waarde van lezen, interesse voor kunst en cultuur, schrijven en het werken met kinderen.

Civitarese biedt ons in het tweede hoofdstuk een actueel overzicht van overdracht en tegenoverdracht. De vraag wordt gesteld of we van onze tegenoverdracht kunnen gebruikmaken als we zelf niet langer in analyse zijn of ons werk niet bespreken met collega's. Tegenoverdracht is immers onbewust: er gebeurt iets met ons in de ontmoeting met de patiënt en we begrijpen niet hoe dit tot stand komt. Volgens Bion dient tegenoverdracht geanalyseerd te worden met een derde. Civitarese geeft ook een interessante invulling aan het concept *metalepsis*.¹ Een overdrachtsduiding is een voorbeeld van een *metalepsis*, omdat hiermee het subject van de analyse wordt geconstrueerd door de ware oorzaak te onthullen: datgene wat ontkend, afgesplitst of verdrongen is. Dat waar de patiënt over spreekt wordt verklaard door een ander verhaal, echter en dieper, en zich afspelend op het onbewuste niveau, terwijl het betrekking heeft op de relatie in het hier en nu. Civitarese wacht met een overdrachtsduiding tot ze gekenmerkt is door *low-level interactivity*: als ze spontaan en natuurlijk gebracht wordt, niet technisch klinkt, authentiek aanvoelt en zelfs door een kind begrepen kan worden. In hoofdstuk 3 benadert Foresti de duiding vanuit een historisch literatuuroverzicht. Tot op heden heb ik geen betere definiëring gevonden van een onverzadigde duiding. In vergelijking met vroeger is een duiding minder gericht op het aan het licht brengen van verborgen inhouden, en meer op het verhel-

deren van de functies en de structuren die doorwerken mogelijk maken.

Vanuit mijn interesse voor de droom en het dromen was ik benieuwd wat voor nieuws Ferro en Politi zouden brengen in de hoofdstukken 4 en 5, waarin het droommodel van de geest wordt besproken. Ferro beschouwt de analytische sessie als een meerpersoonsdroom waarin verhalen uit verschillende plaatsen en tijdvakken ten tonele worden gevoerd. De kunst bestaat erin dat stemmen, gevoelens, gedachten en personages kunnen circuleren, waarbij de analyticus de setting vrijwaart en de droomactiviteit prikkelt. De analyticus droomt het antwoord dat aan de patiënt gegeven kan worden, en de patiënt droomt de interventie van de analyticus, tenzij hij er ten gevolge van zijn psychopathologie niet toe in staat is. Typische concepten van Ferro zijn *casting* en *transformatie in dromen*. Het concept *unison* wordt gedefinieerd, en verschillende varianten ervan worden met voorbeelden geïllustreerd.² Hij gaat uitvoeriger in op het concept *dream ensemble* van Grotstein.³ Interessant is de visie van Politi dat elke droom twee functies vervult: een elaboratieve functie en een evacuerende functie. Volgens hem zijn dromen niet alleen maar een privéaangelegenheid; ze zijn ook intens relationeel, wat wil zeggen dat ze de relatie met onszelf en met anderen in beeld brengen.

Molinari schrijft vanuit haar praktijk met kinderen en adolescenten. Kinderen brengen niet vaak dromen in hun analyses, maar creëren verhalen die ze via spel of via tekeningen uitdrukken. Er zijn echter ook kinderen die niet kunnen spelen, die men nog moet leren te spelen.

Mazzacane brengt in het laatste hoofdstuk vooral nosografische beschouwingen vanuit de analytische veldtheorie. Er wordt een historisch overzicht gegeven van de concepten *acting out*, negatieve therapeutische reactie, reversibel perspectief, *impasse* en

bastion.⁴ Psychoanalytici dienen zich minder te laten leiden door beschouwingen over de pathologie van hun patiënten, maar meer te onderzoeken waar het analytische veld is aangetast. Is er sprake van een defecte alfa-functie? Is er een te grote aanvoer van bèta-elementen die niet verwerkt geraken? Is het container-contained-mechanisme verstoord, en dreigen killer-contents het bevattingsvermogen van de patiënt en de analyticus te beschadigen?

Alle auteurs presenteren ons compacte en gesofisticeerde artikelen die moeilijk te begrijpen zijn als men niet thuis is in het denken van Bion. Heel bijzonder zijn de talrijke klinische vignettes, die ingewikkelde concepten en dynamieken mooi illustreren. Toch indrukwekkend hoe Antonino Ferro zich heeft omringd met creatieve collega's die hun plaats innemen op de internationale analytische scène! Zijn opvolging is verzekerd.

Noten

- 1 Metalepsis is een stijlfiguur in de retorica waarbij een verwisseling van oorzaak en gevolg plaatsvindt, bijvoorbeeld ›Hij bekeek het gras aan de onderkant› in plaats van ›Hij was dood›. Ook een narratief kan metaleptisch doorkruist worden door een ander narratief dat niet logisch daarin past.
- 2 Unison: op dezelfde golflengte zitten. De Italiaanse muziekterm *unisono* houdt in dat verschillende instrumenten inclusief de stem eenzelfde melodielijn volgen.
- 3 *Dream ensemble* of droomensemble is het continuüm dat rêverie, transformatie in dromen, spreken als dromen, dagdromen en nachtdromen omvat.
- 4 Een bastion is een afgesplitste sector in de psyche die in de loop van een psychoanalyse geïntegreerd wordt. Het dient zich aan als een catastrofale ontwikkeling, maar uiteindelijk leidt het tot verrijking en verdieping.

Kleine genealogie van ons psychisch bestaan

Bespreking van

Melanie Klein (2021). *Het kind in ons — De diepe oorsprong van ons wereldbeeld*. Amsterdam: Sijbbolet. ISBN 9789491110467, 86 pp., € 12,50

JOS DE KROON

Op het eind van haar leven was Melanie Klein *lonely and sad*. In haar persoonlijk leven had zij vele tegenslagen moeten incasieren. Zij verloor haar zoon Hans, en met haar dochter Melitta, die psychiater en psychoanalytica was geworden, had zij een vechtrelatie tot aan haar dood in 1960. Met Anna Freud voerde zij een felle, niet-aflattende strijd, waardoor zij nogal wat tegenstanders kreeg, onder wie Donald Winnicott, maar ook wel medestanders, zoals Wilfred Bion.

Een jaar vóór haar dood kreeg zij een uitnodiging van de universiteit van Manchester om voor de vakgroep antropologie en sociologie een voordracht te houden. Zij was volkomen vrij in het kiezen van een onderwerp en daar maakte zij dankbaar gebruik van. Het was voor haar een uitdaging om de lezing dusdanig op haar gehoor af te stemmen dat het begrijpelijk zou zijn voor een publiek dat niet vertrouwd was met haar werk en de psychoanalyse. Het resultaat is opgenomen in de bundel *Envy and gratitude and other works* uit 1975, onder de titel *Our adult world and its roots in infancy*. Deze tekst ligt nu in vertaling voor ons, en in die vertaling lijken Kleins stijlkenmerken behouden te zijn. Voor zover ik kan nagaan is dit de eerste keer dat een tekst van Melanie Klein in het Nederlands is vertaald. Op deze manier maken wij kennis met haar opvattingen over psychische mechanismen